

DOI: <https://dx.doi.org/10.18524/2312–6809.2018.27.146424>

УДК 821.161.2:621.039:82–21 Ліна Костенко

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТРАКТУВАННЯ ТРАГЕДІЇ ЧОРНОБИЛЯ В ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО (стаття друга)

*Тетяна Філат, д-р філол. наук, проф.,
завідувача кафедрою мовної підготовки*

*ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
languages@dma.dp.ua*

У статті розглядаються особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в поетичній і публіцистичній творчості Ліни Костенко. Чорнобильська тема у творах Ліни Костенко є головним мотивом ліричного переживання, утворюючи закінчений цикл. Чорнобильська трагедія настільки глибоко увійшла в поетичну свідомість поетеси, що навіть у творах на іншу тему виникають спогади про Чорнобиль, алюзії на нього, формується мозаїка думки і почуттів поетеси, звернених до сучасної дійсності.

Ключові слова: чорнобильська тема, етико-філософське осмислення, циклічність, проблемно-тематична спільність віршів, феномен інкрустації, ліричний суб'єкт.

Особливості ліричного, етико-філософського світосприйняття Чорнобильської катастрофи, її жертв та винуватців знаходять неповторне художнє втілення в ліричних творах Ліни Костенко, де традиції й новаторство утворюють особий синтез. В аналізі поезій, які стали об'єктом першої статті, розглядалась своєрідність чорнобильського художнього простору, особливості світосприйняття ліричного суб'єкта, обдарованого спостережливістю, почуттям громадянської відповідальності за Україну й народ. Ці тенденції запліднюють усі поезії, присвячені Чорнобилу.

Головною для вірша «Коли ганяли голку патефони...» є наскрізна лірична тема, пов'язана з міфопоетичним змістом образу дзвона, звук якого попереджає людину про смертельну небезпеку. Цей мирний дзвін, поданий у дитячому сприйнятті, ніби контрастує зі зловісними дзвонами Хіросіми, Чорнобиля, Фукусіми. У переліку дзвонів перше місце належить відомій у всьому світі комічній опері «Корневільські дзвони» французького композитора Робера Планкета на лібрето Луї-Франсуа Клервілля і Шарля Габе за п'єсою «Віларські дзвони» Е. Майяра, яка неодноразово згадується в багатьох

письменників. Поетеса створює гострий контраст між комічною оперою (1877), про яку її автобіографічний герой чув у дитинстві, і дзвоном, який символізує трагічні події історії ХХ століття. В ліричному вірші-сповіді «Коли ганяли голку патефони...», де фігурує автобіографічне поетичне «я» автора, обігруються варіанти дзвонів в історичній послідовності як знакових узагальнюючих образів небезпеки радіоактивних катастроф: Хіросіма, Чорнобиль, Фукусіма. Ліна Костенко використовує поезику точних географічних назв, поданих у реальній історичній черговості, надаючи їм узагальнюючого сенсу:

*А потім, потім... Потім, як усі ми,
почула раптом дзвони Хіросіми.
А потім дзвін Чорнобиля. І зону.
І серце дзвону в попелі руїн.
І Фукусіму, де вже й не до дзвону.
Який він буде, наш наступний дзвін?! [1, с. 254]*

При створенні художнього простору чорнобильського циклу Ліна Костенко постійно акцентує нові його риси, пов'язані з трагедією вибуху на атомній електростанції. Конфлікт природи й цивілізації поетеса трактує в трагічному ключі, відбитому у світовідчутті ліричного суб'єкта, який спостерігає і переживає Чорнобильську трагедію. Так, у вірші «Осілля піротехніка — тумани» виникає контраст між майже ідилічним простором матері й дитини як символів життя («Чиєсь дитя подибало до мами, / а мама десь на відстані сльози» [1, с. 250]) і небуттям, пов'язаним з Чорнобильською катастрофою: «У Зоні віє вітер небуття» [1, с. 250].

У центрі поезії «На березі Прип'яті спить сатана...» — символічний, міфопоетичний образ сатани як втілення світового зла, поданий через конкретні ознаки пейзажу Чорнобильської катастрофи. Дається точна географічна номінація місця дії: «На березі Прип'яті спить сатана...», яка передається образною мовою:

*На березі Прип'яті — березі — на —
ріки, що колись була голубою [1, с. 260].*

Сатана ніби розчинився в ознаках пейзажу («прикинувся, клятий, сухою вербою», «Лежать йому села в біді і розрусі» [1, с. 260]). Поетеса створює наочний емоційно насичений знак Чорнобильської трагедії, вводячи образ атомної чорної свічки («Стоїть йому атомна чорна сві-

ча» [1, с. 260]), зображує картину присутності сатани як зла у природних пейзажних деталях:

*Уп'явся в пісок пазурями корча,
свистить йому вітер в дуплястому вусі* [1, с. 260].

У трактування сатани, крім традиційних ознак носія зла («ікони покрив»), Ліна Костенко вводить деталь, яка модернізує цей образ, пов'язуючи з дійсністю чорнобильського лиха («Загубив респіратор»). Трагедія торжества зла реалізується у змалюванні сплячого носія зла («сатана») як «імператора»: «Оце його царство. Він тут імператор» [1, с. 260]. У деталях образу сплячого сатани очевидні типові прикмети Чорнобиля: «Той чорний реактор — і пекло, і трон» [1, с. 260]. Фінальні рядки вірша завершують тему торжества зла, втіленого у традиційному міфопоетичному образі сатани, що прагне перетворити всю Україну у трагічну Чорнобильську зону:

*І сниться йому в ореолі ворон
вже вся Україна, вже вся Україна...* [1, с. 260].

Використовуючи світовий образ сатани — носія абсолютного зла, поетеса функціонально розгортає метафору Чорнобильської трагедії, що дозволяє акцентувати етичну тему гуманітарної катастрофи в Україні. В підтексті центральної метафори виникають типові характерні прикмети сатани як втілення зла, підступності, агресивності, владоловства. Тому у вірші створюється поетична структура багатоаспектності центрального образу твору в трактуванні ліричного суб'єкта. Специфіка трагічного звучання полягає в тому, що ліричний суб'єкт бачить абсолютне торжество зла, попереджаючи читача про подальші (після Чорнобиля) плани сатани, що загрожують людству. Звертаючись до традицій української пейзажної лірики, Ліна Костенко внутрішньо переосмислює, трансформує жанр опису природи в її хронопомічному аспекті в жанр соціальної громадянської лірики, зображуючи трагедію руйнування прекрасної Батьківщини через Чорнобильську катастрофу.

Вірш з надтекстовою назвою «Чорнобиль-2» покликаний акцентувати увагу читача на самому понятті «Чорнобиль-2». Поетеса використовує мову метафор, порівнянь, знакової предметності, розгортаючи тему антиприродного, антилюдського ефекту Чорнобиля як явища. В системі образів твору згадані «хвори» ліси («Ліси

хриплять застуджено, як бронхи» [2, с. 112]), відзначається гробова тиша зони («У Зоні тиша. Тиша гробова» [2, с. 112]), де означення «гробова» ніби розгортає тему загибелі, смерті, «мілітарного привида» Чорнобиля:

*Лиш мілітарним привидом епохи
«Чорнобиль-2» над лісом проплива [2, с. 112].*

Чорнобильська трагедія трансформує, але остаточно не знищує природу, в якій ще збережені і «їжачок» («Там спить їжак. Їжак узимку лежень» [2, с. 112]), і «сова» («І ніч іде з ліхтариком сови» [2, с. 112]), і «косулька» («Там мох скубе косулька ще не вбита» [2, с. 112]). Метафоричний образ вірша «Чорнобиль-2» постає як втілення згубного зла, що руйнує природу:

*Йому не треба кленів і акацій,
ні голосів, ні мальви на тину.
Вже навітьржавим залишком локацій
він може думать тільки про війну [2, с. 112].*

«Чорнобиль-2» виразно-оціночно визначений як «цар Антиприроди»:

*А він стоїть. Він цар Антиприроди.
І на вітрах антенами гуде [2, с. 113].*

Співвідносячи природу і цивілізацію, Ліна Костенко протиставляє красу природи згубній, смертоносній силі цивілізації, яка породила антицивілізаційний ефект Чорнобиля.

У вірші «Кошій Безсмертний зону стереже» письменниця звертається до відомих фольклорно-казкових образів (Кошій Безсмертний, Котигорошко, Колобок) для того, щоб розкрити тему трагічної трансформації колись прекрасного локусу у світ, де немає місця казці, прекрасному:

*Як довго в селах казка не жила!
Тепер вернулась — а вони порожні [2, с. 205].*

Три вірші («На березі Прип'яті спить сатана», «Кошій Безсмертний зону стереже», «Атомний Вій опустив бетонні повіки»), де присутні знакові образи Сатани, Атомного Вія, Кошця Безсмертного, утворюють внутрішньо об'єднаний ліричний цикл, присвячений Чорнобиллю, — своєрідний триптих. Об'єднуючим тут, зрозуміло, є

образ ліричного суб'єкта, який з глибокою пристрасністю, емоційністю гуманістично осмислює трагедію Чорнобиля, вдаючись до міфопоетичних казкових персонажів Сатани, Вія, Коштя Безсмертного. Це вже не широковідомі фольклорні чи книжкові образи, а метафоричне узагальнення, пов'язане з темою влади зла над прекрасним простором Чорнобиля, де мирно і щасливо жили люди. Вдаючись до такої образності, поетеса апелює до широкої аудиторії читачів, безсумнівно знайомих з цими персонажами.

Ліна Костенко звертається не тільки до конкретних, типологічних образів, а й використовує алегоричність у розкритті чорнобильської теми. Про це свідчить вірш «Чорні верби над ставом. Білий вечір води». Прикмети чорнобильського хронотопу — «чорні верби», «самотні сади», «некошена гущ» (тобто безлюдний простір), «цезій гусне в крові» [1, с. 252]. Тема руйнування природи й цивілізації в чорнобильському просторі створюється системою образів, які повертають нас у далеке, доцивілізаційне минуле людства («часи мезозою»), вводяться представники зниклих найдавніших тварин (динозаври, ящури, птеродактилі). В підтексті чорнобильського хронотопу виникає тема мертвої цивілізації, як її визначили закордонні журналісти, звертаючись до Чорнобильської трагедії, але не створюється узагальнений образ «мертвої зони». Основний концепт свідчить, що Ліна Костенко вірить у відродження життя. І хоча вона трактує Чорнобиль як трагедію, але трагедію оптимістичну, вводячи дескрипцію живої природи. Виникає певний картинний семантичний простір, заповнений образами тварин і рослин, метафорична семантика часу, яка покликана донести читачеві сенс згубності трагедії Чорнобиля, але не теми загибелі всього живого. Чорнобильський хронотоп, де точно вказано час і простір катастрофи, зіставляється з далеким історичним минулим. Поетеса зізнається, що «після Чорнобиля настає збій історичного часу. Інші стихії вирують на Землі, за іншим ритмом йде Історія» [3, с. 181].

Трансформуючи поетологічні особливості пейзажної лірики, де обов'язково повинна бути дескрипція природи, Ліна Костенко вводить тему зміни природи через Чорнобильську катастрофу. У вірші «Страшні корчі вербових ікебан» створюється історично датований пейзаж. Система деталей, де фігурують й оригінальні образи хворого дерева («Страшні корчі вербових ікебан» [2, с. 151]), і дикого кабана, який опиняється в міському просторі Чорнобиля («Недавно в

Чорнобилі дикий кабан / переходив вулицю біля аптеки» [2, с. 151]), і мертвої річки («і мертва річка зближує, як ртуть» [2, с. 151]), покликана передати трагічне світовідчуття ліричного суб'єкта. Але в змінених катастрофою пейзажах поетеса згадує про квітучу яблуню («яблуні цвітуть» [2, с. 151]), яка вводить тему перемоги життя над мертвим світом, незважаючи на те, що в цьому світі немає людей («людей нема» [2, с. 151]). Безлюдність пейзажу підсилює трагічний колорит, що дозволяє поетесі запліднити закони пейзажної лірики гострою соціально-історичною темою, підняти проблему гуманітарної катастрофи і тим самим трансформувати жанр пейзажної лірики в лірику громадянську.

Твори, присвячені Чорнобилю, не зібрані автором у групу віршів, але в читацькому сприйнятті вони групуються в особливий цикл. Можливо, Ліна Костенко не збирає твори з чорнобильською тематикою в окремий цикл тому, що Чорнобиль настільки глибоко проник у душу, світосприйняття ліричного суб'єкта, що він постійно виникає в її творах як периферійна тема, як асоціація з іншим проблемно-тематичним вузлом. Поетеса, називаючи одну зі своїх збірок «Інкрустації», ніби підкреслює, що вірші, які входять до неї, є різноманітними вкрапленнями, які притаманні феномену інкрустації. Такий принцип збірки дозволяє підкреслити властивий ліричному суб'єкту інтерес до різноманітних проблем, що створюють ефект «вузла проблем». Така структура, внутрішньо полемічна по відношенню до формування збірки на основі тільки однієї проблемно-тематичної єдності, створює образ ліричного суб'єкта як особистості, схильної до аналізу й переживання численних проблем життя сучасної людини. У підтексті такої структури лежить визнання найрізноманітніших проблем: особистих, соціально-політичних, етико-філософських – і їх певного органічного їх взаємозв'язку.

Усі вірші, які можна розглядати як чорнобильський цикл, пронизані творчою індивідуальністю Ліни Костенко, її вмінням спиратися на традиції, змінювати і збагачувати їх. Звертаючись до традицій класичної пейзажної лірики, де домінує дескрипція краси і гармонії природи, подана очима спостерігача, який милується нею, поетеса модифікує поетику цього жанру, реалізуючи тему трагічної дисгармонії природи, її руйнування через технологічну катастрофу Чорнобиля. Трагічнесвітовідчуття ліричного суб'єкта, що сприймає пейзаж Чорнобиля після катастрофи як свою особисту трагедію, трансформує

традиційну описово-аналітичну пейзажну лірику в лірику громадянську. І звернення до міфопоетичних образів, і соціальний підтекст, який виникає у віршах лірико-пейзажного жанру, змушує згадати про класичні традиції української поезії, зокрема про лірику Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, яких поетеса глибоко цінує. Цю особливість синтезу традицій у ліриці Ліни Костенко відзначає О. В. Ковалевський: «Ці дві течії духовного життя свого народу — сквородинській шевченківській— органічно поєднує у своїй творчості Ліна Костенко, доводячи, що і в сучасному складному, глобалізованому світі, повному небувалих історичних загроз, ріка української національно-духовної традиції не змілюється, а вперто прокладає собі шлях у майбутнє»[4, с. 14]. Григорій Ключек справедливо вважає, що «Ліна Костенко — прямий духовний нащадок Шевченка, Лесі Українки, Франка. Поетів такого масштабу, такого дарування народжується мало — один-два на століття. Вона наближена до Істини. У неї абсолютний слух до «голосу віків»... Ліна Костенко — Поет унайповнішому, справжньому розумінні цього слова. А це означає, що в неї загострене розуміння Краси. Поняття Краси стосується всього духовного і матеріально сушого у цьому світі. Є краса природи, краса слова, краса думки, краса почуття, краса вчинку... Саме на ґрунті возведеної до культури Краси (у всіх її виявах) і постають її поетичні шедеври»[5, с. 20–21]. В. П. Саєнко доповнює точку зору О. В. Ковалевського: «Дивовижне співзвуччя творчості Лесі Українки і Ліни Костенко, наче й немає між ними часової відстані, особлива духовна спорідненість і водночас незалежність власного художнього світу говорять про європейський тип митця, який укоренився в українській літературі...» [6, с. 241].

В поетичному світі Ліни Костенко, який надзвичайно багатий і різноманітний думками, почуттями, образами, трагедія Чорнобиля дуже часто відлунує навіть тоді, коли вірші прямо не розвивають цю тему. Так, наприклад, у вірші «Прийшов у місто дуже гарний лось» [2, с. 207] детально відтворюється образ тварини, яку люди сприймають і як ліричний об'єкт, і як прекрасну істоту природи, близьку людині:

А що такого? Лосі нам рідня.

Креснув рогами — як трамвайні дуги [2, с. 207].

Фінальний рядок несподівано апелює до теми Чорнобиля:

Він, може, йшов до мене навмання —

з моїх лісів, з чорнобильської туги [2, с. 207].

Наскрізними образами-лексемами, що об'єднують вірші в чорнобильський цикл, виступають топографічні назви: «Україна», «Чорнобиль», «Рудий ліс», «Прип'ять», «Зона», «Хіросіма», «Фукусіма», «Острів Надії», «Антиприрода». Ця система образів розвиває концепт непереможності життя, навіть незважаючи на смертельну небезпеку Чорнобиля. Зазвичай у пейзажній ліриці виділені пори року. У віршах чорнобильського циклу виникає тема позачасся, з якою пов'язується чорнобильський хронотоп.

Крім лісу, також репрезентуються типові для цієї місцевості тварини й риби (їжаки, лось, косулька, дикий кабан, щука, гуси, ворона, сова), рослини (клен, акація, верба, береза, бузок, яблуня, малина, жоржини), що представляють характерну флору й фауну України. Ця система образів розвиває концепт непереможності життя.

Ритмічно-інтонаційна напруженість віршів, створювана риторичними питаннями, знаками оклику, пронизує чорнобильську тему, виразно передає глибоко гуманістичне, емоційно-експресивне громадянське світосприйняття поетеси, для якої Чорнобильська трагедія — це постійний біль, який входить у трагічне світосприйняття і світовідчуття її ліричного суб'єкта. Слід погодитись із думкою Д. Дроздовського, що «Ліна Костенко — Поет, творчість якого, безперечно, вартує Нобелівської премії. Але ця премія — не результат навіть одного року. Зрештою, це випробування, яке може або пройти, або не пройти Україна. Не премія має бути стимулом, а потреба гідної думки про себе у світі. Коли голосом української культури (думки) у світі стає поезія Ліни Костенко, тоді можна не хвилюватися за майбутнє України»[7].

Безперечно, ліричні вірші Ліни Костенко, які складають окремий цикл, присвячений Чорнобилю, ввійдуть в історію української поезії як значний художній та громадянський внесок поетеси в скарбницю національної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші / Ліна Костенко — Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. — 416 с.
2. Костенко Л. В. Річка Геракліта / Ліна Костенко; упоряд. та передм. О. Пахльовської. — 2-е вид. — Київ:Либідь, 2016. — 288 с.
3. Дзюба І. Є поети для епох / І. М. Дзюба. — Київ: Либідь 2011. — 208 с.

4. Ковалевський О. В. Ліна Костенко: філософія бунту й «філософія серця»: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / О. В. Ковалевський. — Харків: Прапор, 2002. — 14 с.
5. 5. Костенко Ліна: навчальний посібник-хрестоматія / ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека. — Кіровоград: Степова Еллада, 1999. — 320 с.
6. Саєнко В. П. Ліна Костенко і Леся Українка: традиція, контекст, художня своєрідність / В. П. Саєнко // Проблеми сучасного літературознавства: збірн. наук. праць / ред. кол.: Шляхова Н. М. (відповід. ред.), Сивокінь Г. М. та інші. — Одеса: Маяк, 2002. — Вип. 10 — С. 241–250.
7. Дроздовський Д. «...Не дай Бог бути лідером юрби!» [Електронний ресурс] / Д. Дроздовський // День. — 2010. — № 62. — Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/ne-day-bog-buti-liderom-yurbi>

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ТРАКТОВКИ ТРАГЕДИИ ЧЕРНОБЫЛЯ В ЛИРИКЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО (статья вторая)

Татьяна Филат, д-р филол. наук, проф.,
заведующая кафедрой языковой подготовки

ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины»

В статье рассматриваются особенности художественной трактовки трагедии Чернобыля в поэтическом и публицистическом творчестве Лины Костенко. Чернобыльская тема в произведениях Лины Костенко составляет основу и центр лирического переживания, образуя законченное произведение. Чернобыльская трагедия настолько глубоко вошла в поэтическое сознание поэтессы, что даже в произведениях на другую тему возникают воспоминания о Чернобыле, аллюзии на него, формируется мозаика мысли и чувств поэтессы, обращенных к современной действительности.

Ключевые слова: чернобыльская тема, этико-философское осмысление, цикличность, проблемно-тематическая общность стихотворения, феномен инкрустации, лирический субъект.

FEATURES OF THE ARTISTIC INTERPRETATION OF THE CHERNOBYL TRAGEDY IN THE LYRICS OF LINA KOSTENKO (article two)

*Filat T. V., Doctor of Philology, Professor, Language training department
SE «Dnipropetrovsk medical academy of HM of Ukraine»*

In the article features of artistic interpretation of Chernobyl tragedy in poetic and publicistic works of Lina Kostenko are considered.

The Chernobyl theme in the works of Lina Kostenko constitutes the basis and center of the lyrical experience, forming a complete work. The Chernobyl tragedy entered the poetic consciousness of the poetess so deeply that even in the works on another theme memories of Chernobyl, allusion to it arise, a mosaic of thoughts and feelings of the poetess turned to modern reality is formed.

Lina Kostenko continues the best traditions of Ukrainian literature which are associated with acute perception and ethical and philosophical artistic understanding of the most important socio-historical events, phenomena, processes for the country and people. At the same time, the poetess not only recreates her artistic perception of the world, but also transforms, reinterprets traditional genres, sometimes falling back to combinatorics of various genre and poetology systems. Not so much as desire for a unique repetition of themes, images, emotions, thoughts but also some kind of inner peculiar repeatability is inherent to Lina Kostenko's creative consciousness. It is based on the integrity of the author's lyrical subject with its special ethical and philosophical vision of reality, the view of life addressed to the contemporary reader.

In the work of Lina Kostenko a distinctly pronounced tendency of the aesthetic solution of acute socio-historical, moral, philosophical problems actual for the modern life of the Ukrainian people emerges.

The peculiarities of this view of life, the experience of the world are peculiarly refracted in the lyrical and tragic theme of the Chernobyl disaster.

Key words: Chernobyl theme, ethical-philosophical comprehension, repeatability, problem-thematic entity of the poem, phenomenon of incrustation, lyrical subject.

REFERENCES

1. Dmitro Drozdovskiy. «...Ne day Bog buti liderom yurbi!» [«...Do not let God be the leader of the crowd!»] Gazeta «Den»no. 62, 2010. [Elektronniy resurs], D. Drozdovskiy, Rezhim dostupu: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/ne-day-bog-buti-liderom-yurbi>
2. Dzyuba I. (2011) E poeti dlya epos [Therearepoetsforepochs], I. M. Dzyuba, Kyiv:Libid, 208 p.[in Ukrainian].
3. Kostenko Lina (2015) Trista poezIy. Vibriani virshi [Threehundredpoeticworks. Selected poems], Lina Kostenko, Kyiv: A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, 416 p.[in Ukrainian].
4. Kostenko L. V. (2016) Richka Geraklita [TheriverofHeraclitus], Lina Kostenko: uporyad. ta peredm. O. Pahlovskoyi. 2-ge vid.. Kyiv:Libid, 288 p. [inUkrainian].
5. Kovalevskiy O. V. (2002) Lina Kostenko: filosofIya buntu y «filosofIya sertsya» [LinaKostenko: philosophyofriotand«philosophyoftheheart»]: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.01.01. O. V. Kovalevskiy. Harkiv: Prapor, 14 p. [inUkrainian].
6. Lina Kostenko (1999): Navchalniy posibnik-hrestomatiya [Textbook-reader], ideya, uporyadkuvannya, interpretatsIya tvorIv Grigoriya Klocheka. Kirovograd, 320 p. [inUkrainian].
7. Saenko V. P. (2002) Lina Kostenko i Lesya Ukrayinka: traditsiya, kontekst, hudozhnya svoeridnist [LinaKostenkoandLesiaUkrainka: tradition, con-

text, artisticpeculiarity], V. P. Saenko, Problemi suchasnogo literaturoznavstva: Zbirn. nauk. prats: issue 10, Red. kol.: Shlyahova N. M. (vidpovid.red.), Sivokin G. M. ta inshi, Odesa: Mayak, P. 241–250.[inUkrainian].

Стаття надійшла до редакції 30 березня 2018 р.